

Dr. Darius Juodis

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

Vyskupas Kazimieras Paltarokas sovietų saugumo akiratyje

Įvadas

Sovietų valdžia visuomet neigiamai žiūrėjo į Katalikų bažnyčią, kaip ir į bet kurį kitą religijos skleidėją. Antireligines nuostatas diktavo valstybėje dominuojanti ideologija. Kiekvienas bažnyčios tarnautojas, jau nekalbant apie jos hierarchus, buvo laikomas potencialiu sistemos priešininku. Vienus tokius vadinamus priešininkus stengtasi iš karto sunaikinti, o kitus palaužti ir jais manipuliuoti. Sovietų valdžia antibažnytinę politiką Lietuvoje pradėjo įgyvendinti jau 1940 m. ir su nauja inercija pratęsė 1944 m. Praktiškai visus Lietuvos dvasininkus vienaip ar kitaip palietė sovietų vykdomos antibažnytinės reformos. Be abejo, tą labiausiai pajuto Lietuvos vyskupai, atsidūrę naujos valdžios akiratyje. Jiems beliko trys elgesio variantai: priešintis, bendradarbiauti arba pagal galimybes laviruoti. Į visus šiuos reikalus buvo įtrauktas ir Panevėžio vyskupas Kazimieras Paltarokas. Slaptą destruktinę veiklą prieš Lietuvos dvasininkus vykdė sovietų saugumas¹. Ši institucija buvo sudėtinė valstybės valdymo grandis, užėmusi svarbią vietą, bet nevykdžiusi savarankiškos politikos, o paklususi aukščiausiems SSRS valdžios organams. Todėl saugumo veiklą prieš Bažnyčią galima laikyti sudėtine visos sovietų antibažnytinės veiklos dalimi. Tik jo veikla buvo daug slapesnė nei sąlyginai atviras kitų sovietų valdžios organų veikimas.

Pranešimo tikslas yra panagrinti sovietų saugumo taikytas poveikio priemones vyskupo Kazimiero Paltaroko atžvilgiu. Aptarti slapto veikimo būdus, saugumiečių planuotus ir įgyvendintus siekius. Papildyti jau anksčiau istorinėje literatūroje išdėstytus faktus. Atkreipti dėmesį ne į bendrą veiklą prieš Bažnyčios hierarchus, o konkrečiai prieš vieną asmenį. Chronologiškai aptariamas laikotarpis nuo 1944 m., t. y. nuo aktyvesnės veiklos prieš vyskupą pradžios, iki veiklos pabaigos, t. y. šio Bažnyčios hierarcho iškeliavimo į amžinybę.

¹ Sovietų saugumas dažnai keitė pavadinimus, 1943 m. balandžio – 1946 m. kovo mėn. vadinosi NKGB (rus. k. Народный комиссариат государственной безопасности – Valstybės saugumo liaudies komisariatas), 1946–1953 m. MGB (rus. k. Министерство государственной безопасности – Valstybės saugumo ministerija), 1953–1954 m. MVD (rus. k. Министерство внутренних дел – Vidaus reikalų ministerija), nuo 1954 m. KGB (rus. k. Комитет государственной безопасности – Valstybės saugumo komitetas). Šie pavadinimai vartojami pranešime, atsižvelgiant į laikotarpį.

Antibažnytinė sovietų politika yra nemažai nagrinėta lietuvių istoriografijoje. Produktiviausiai šių tyrimų srityje dirba keletas istorikų. Vienas iš jų Arūnas Streikus, publikavęs daug straipsnių ir parengęs monografiją apie sovietų valdžios vykdytas antibažnytines priemones Lietuvoje². Pasiremdamas gausia archyvine medžiaga, istorikas išnagrino daugelį antireliginės politikos aspektų. Vienas jo straipsnis skirtas vyskupo K. Paltaroko padėčiai sovietmečiu³. Jame paliečiami sovietų saugumo veiklos bruožai. Sovietų antibažnytinę politiką yra nagrinėjusi Regina Laukaitytė. Istorikės darbuose atskleidžiami įvairūs sovietų veiklos prieš Lietuvos katalikų bažnyčią būdai⁴. Daug faktų, paimtų iš archyvinės medžiagos, yra pateikę Algimantas Žilinskas, pasirašinęs V. Spenglos slapyvardžiu⁵. Ir kitų tyrėjų darbuose nagrinėti sovietų antibažnytinės veiklos aspektai.

Pranešime remiamasi sovietų saugumo medžiaga, saugoma Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA). Yra išlikę trys K. Paltaroko sekimo ir tyrimo bylos tomai (kitaip vadinama formuliaro byla, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1295–1297), kuriuos nagrinėjant atsiskleidžia NKGB (vėliau pervadinto MGB ir KGB) destruktinio veikimo kryptys ir iš dalies jų visuma. Be abejo, kai kurie faktai, neužfiksuoti šiose bylose, taip ir liks nežinomi tyrėjams. Papildomos medžiagos tyrimui galima rasti įvairiose saugumo ataskaitose, saugomuose kituose minimo archyvo fonduose. Saugumo medžiagos patikimumas išlieka diskusiniu klausimu. Todėl reikalingas individualus dokumentuose pateiktos informacijos vertinimas, o ne bendras viso, kas yra buvusiam KGB archyve, atmetimas kaip visiškos klastotės.

Bendroji sovietų saugumo veikla prieš Lietuvos katalikų bažnyčią ir vyskupas Kazimieras Paltarokas

Lietuvos Katalikų bažnyčia į sovietų saugumo struktūrų akiratį pateko jau 1940 m. Viena rašte į Maskvą teigta: „Katalikų dvasininkija įėjo į aršios kovos su Tarybų valdžia fazę ir tarp gyventojų vykdo plačią šmeižikišką ir pasiduodančio pobūdžio agitacinę propagandą, kuria

² A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1944–1990 m.*, Vilnius, 2002; *Lietuvos vyskupai kankiniai sovietiniame teisme*. Sudarė ir parengė A. Streikus, Vilnius, 2000; A. Streikus, Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir ginkluotasis pasipriešinimo sąjūdis Lietuvoje, *Genocidas ir rezistencija*, nr. 2, Vilnius, 1997; A. Streikus, Sovietų valdžios antibažnytinė politika (1953–1967), *Genocidas ir rezistencija*, nr. 1, Vilnius, 1997 ir kt.

³ A. Streikus, Vyskupas Kazimieras Paltarokas sovietmečiu, *Sandora*, 1998, nr. 2, p. 40–42, nr. 3, p. 42–43.

⁴ R. Laukaitytė, Mėginimai sovietizuoti Lietuvos bažnyčią 1944–1949 m., *Lietuvos istorijos metraštis 1997*, Vilnius, 1998 ir kt.

⁵ V. Spengla, *Atlikę pareigą. Vyskupai KGB (NKGB, MGB) kalėjimuose*. Vilnius, 1997; *Objektas „Intrigantas“*. Kunigo Broniaus Laurinavičiaus gyvenimas ir veikla. Sudarė V. Spengla, Vilnius, 2002.

nelegalias ir kontrrevoliucines formuotes“⁶. Čia buvo išdėstytas ne tik požiūris, bet ir pateiktas kaltinimas, kuris turėjo skatinti sovietų specialiąsias tarnybas aktyviau veikti. 1940 m. spalio mėn. pradžioje LSSR NKVD savo apskričių skyriams nurodė surinkti duomenis apie įvairių konfesijų dvasininkus ir kontroliuoti jų veiklą⁷. Tuo metu čekistai skirstė dvasininkus į „nuosaikius“, t. y. tuos, kurie linkę neaštrinti santykių su sovietų valdžia, ir „aktyvius“. Pagal NKVD, „prie seno režimo“ (t. y. A. Smetonos valdymo metais) iš penkių vyskupų trys buvo „nuosaikūs“, t. y. nekonfliktavo su valdžia. Vyskupas K. Paltarokas priskirtas prie „aktyvių“. Saugumas kėlė tikslą – pagilinti skirtumus tarp „nuosaikių“ ir „aktyvių“⁸.

Iš Maskvos irgi ateidavo nurodymai, kaip elgtis su Bažnyčios tarnais. Viename rašte nurodyta, kad reikia kviesti vyskopus į saugumą, kur reikia ne tik įspėti apie atsakomybę už savo veiklą, bet dar įteigti mintį apie būtinybę reguliariai palaikyti ryšį su vietos NKVD viršininkais. Taip pat rinkti duomenis ir ieškoti, ką galima būtų užverbuoti iš dvasininkų⁹.

Nors dalis Bažnyčios narių pradėjo ieškoti kontaktų su sovietų valdžia, tai nepadėjo išvengti persekiojimų. Vienas saugumo darbuotojas teigė: „Sustiprintas represinis reakcingų dvasininkų spaudimas turėtų paskatinti svyruojančiuosius pasidaryti nuosaikesnius“¹⁰. Įvykdytos represijos nesužlugdė Bažnyčios, ji toliau tęsė savo veiklą. LSSR NKVD vadovas suprato, kad „laukia ilga ir atkakli kova su katalikų dvasininkija Lietuvoje, o dėl to, kad greičiau ir lengviau sumušti priešą, būtina jį gerai pažinti“¹¹.

1944 m. grįžtanti sovietų valdžia ir išgyventų persekiojimų prisiminimai dalį dvasininkų paskatino pasitraukti į Vakarų. Tais metais Lietuvą paliko 3 vyskupai ir apie 257 kunigai bei vienuoliai¹². Traukiantis vokiečių kariuomenei, žmonės įkalbinėjo K. Paltaroką vykti į Vakarų, tam reikalui net buvo atsiųstas automobilis, bet vyskupas ryžtingai atsisakė ir davė nurodymus kitiems dvasininkams likti vietoje¹³. Taip hierarchas pasidalijo savo tautos ir persekiojamos Bažnyčios likimą.

⁶ LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro A. Guzevičiaus 1940 m. spalio 28 d. aiškinamasis raštas SSRS vidaus reikalų liaudies komisarui L. Berijai, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 149, l. 39.

⁷ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1944–1990 m.*, V. 2002, p. 50.

⁸ LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro A. Guzevičiaus 1940 m. lapkričio 23 d. specialus pranešimas SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojui V. Merkulov, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 149, l. 13.

⁹ SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo V. Merkulov raštas (ne anksčiau kaip 1940 m. lapkričio mėn.) LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui A. Guzevičiui, *ibid.*, l. 40–41.

¹⁰ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1944–1990 m.*, V. 2002, p. 55.

¹¹ LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro A. Guzevičiaus paskaita „Katalikų dvasininkija ir politinė katalikų veikla Lietuvoje“, skaityta SSSR NKVD aukštojoje mokykloje, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 150, l. 7 II pusė; A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1944–1990 m.*, V. 2002, p. 68.

¹² M. Raišupis, *Dabarties kankiniai*, Putnam, 1972, p. 15.

¹³ Agento „Šimkus“ agentūrinis pranešimas 1946 m. vasario 13 d., LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1295, l. 49.

Sugrįžusi sovietų valdžia turėjo senų ir naujų planų dvasininkų atžvilgiu. Nuolat varžydama religinį gyvenimą, ji pabandė kurti autokefalinę bažnyčią, t. y. nepriklausomą nuo Vatikano¹⁴. Ir paversti vyskopus ir kunigus lojaliais valdžiai asmenimis, dalyvaujančiais įvairiose valstybės vykdomose akcijose.

Pavyzdžiui, dar 1944 m. pagal LSSR NKGB komisaro nurodymą pas K. Paltaroką nusiųstas saugumo darbuotojas apsimetęs nacių žiaurumams tirti komisijos darbuotoju. Pagal užduotį jis turėjo atsargiai išsiaiškinti, ar vyskupas, kaip komisijos narys, nesutiktų pasirašyti aktą apie nacių okupantų žiaurumus prieš katalikų dvasininkus. Nurodyta tiesiai neklausti šio klausimo, o išsiaiškinti, kokią medžiagą apie tai turi¹⁵. Saugumiečiui apsilankius pas vyskupą, jis papasakojo jau anksčiau žinomus faktus, bet pasirašyti dokumentą kategoriškai atsisakė, motyvuodamas tuo, kad užima pareigas ir laikosi kanonų¹⁶. Tai turbūt buvo pirmas bandymas įtraukti hierarchą į valdžios vykdomas priemones. Bet tuo viskas nesibaigė.

Vyskupas Kazimieras Paltarokas. Užrašas kitoje nuotraukos pusėje: „1947 VII 15 gauta per informatorių „Krasauskas“. LYA

Vyskupas Kazimieras Paltarokas. LYA.

¹⁴ R. Laukaitytė, Mėginimai sovietizuoti Lietuvos bažnyčią 1944–1949 m., *Lietuvos istorijos metraštis 1997*, V. 1998, p. 180–182.

¹⁵ LSSR NKGB 2 skyriaus viršininko pavaduotojo mjr. Jeršov 1944 m. spalio 14 d. raštas LSSR MGB Panevėžio apskrities skyriaus viršininkui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1295, l. 304.

¹⁶ LSSR NKGB 2 skyriaus 4 poskyrio vyr. operatyvinio įgaliotinio vyr. lt. Eratov 1944 m. spalio 21 d. raštas LSSR NKGB 2 skyriaus viršininko pavaduotojui mjr. Jeršov, *ibid.*, l. 305.

Sovietų valdžia pradėjo įtraukti kunigus į kovą prieš partizaninį judėjimą, versdama juos pasirašyti viešus pareiškimus dėl kovos nutraukimo ir legalizacijos. Tiesioginių apčiuopiamų rezultatų nepasiekta, išskyrus 1945 m. išplatintą Kauno vyskupijos valdytojo S. Jakūbausio kreipimąsi. Bet vis dėlto 1946 m. sausio 21 d. Panevėžio vyskupas K. Paltarokas ir dar 2 vyskupijų valdytojai išsiuntinėjo kunigams aplinkraščius, kuriuose nurodė jiems pirmiausia rūpintis religiniais reikalais ir vengti politikos, bažnyčiose ir klebonijose nelaikyti netinkamų daiktų (t. y. ginklų ar kitos pagrindžiai reikalingos amunicijos)¹⁷. Taip pat visi, išskyrus Vilkaviškio vyskupijos valdytoją, atsiribojo nuo partizaninio judėjimo palaikymo¹⁸. Čia katalikų dvasininkai turėjo dilemą, kaip atskirti persekiojamo ginkluoto pagrindžio veiksmus ir įsakymą „Nežudyk“. O, be to, dar sprendžiant šį klausimą nuolat patirtas valdžios spaudimas.

Sovietų valdžia taip pat vykdė bažnyčios registracijos ir parapinių komitetų steigimo kampaniją. Pradžioje Bažnyčia tam priešinosi. Anot K. Paltaroko, reikėjo tempti reikalą dėl parapinių komitetų steigimo ir gauti nuolaidų iš valdžios.¹⁹ Nors vyskupas kategoriškai nepasisakė prieš parapinius komitetus. Bet tik nepritarė sovietiniam jų variantui – valdžia stengėsi kontroliuoti Bažnyčią²⁰.

Sovietų saugumas konstatavo, kad 1947 m. vyskupijų valdytojai nutraukė bažnyčių registraciją. O K. Paltaroko pavedimu, Kauno vyskupijos valdytojas J. Stankevičius rengė kompromisinį variantą²¹, kurį valdžia atmetė. Nežiūrint priešinosi, 1948 m. daugelis bažnyčių buvo registruotos²².

Vykdydamas savo planus, saugumas plačiai taikė represijas prieš visus nepaklususiuosius, o tuo labiau pasipriešinusius valdžiai dvasininkus. Nuo 1944 m. vasaros iki 1953 m. gegužės mėn. saugumo institucijos suėmė 362 kunigus, tarp jų 1 arkivyskupą ir 3 vyskopus²³. Pats LSSR valstybės saugumo ministras D. Jefimovas pažymėjo, kad iki 1947 m. buvo suimta 10 procentų kunigų²⁴. 1947 m. Lietuvoje K. Paltarokas liko vieninteliu vyskupu laisvėje. Taip pat sovietų valdžia uždarinėjo

¹⁷ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1944–1990 m.*, V. 2002, p. 101.

¹⁸ A. Streikus, Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir ginkluotasis pasipriešinimo sąjūdis Lietuvoje, *Genocidas ir rezistencija*, nr. 2, V. 1997, p. 35–36.

¹⁹ Agento „Neris“ pranešimas 1947 m. vasario 15 d., LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1295, l. 70; LSSR valstybės saugumo ministras gen. mjr. P. Kapralov 1951 m. kovo 2 d. aiškinamasis raštas SSRS MGB 5 valdybos viršininkui plk. Volkov, *ibid.*, b. 1296, l. 28.

²⁰ A. Streikus, Vyskupas Kazimieras Paltarokas sovietmečiu, *Sandora*, 1998, nr. 2, p. 41.

²¹ LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. D. Jefimov 1948 m. liepos 3 d. specialus pranešimas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 279.

²² R. Laukaitytė, Mėginimai sovietizuoti Lietuvos bažnyčią 1944–1949 m., *Lietuvos istorijos metraštis 1997*, V. 1998, p. 188.

²³ *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m.*, t. 3, sudarė V. Tininis, Vilnius, 2003, p. 251–252.

²⁴ Panevėžio vyskupijos kurijos komunikato kopija (ne anksčiau kaip 1947 m. rugsėjo 16 d.), LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1295, l. 83; Agento „Neris“ pranešimas 1947 m. spalio 16 d., *ibid.*, l. 85.

maldos namus. Iki 1953 m. oficialiai uždarytos 43 bažnyčios, bet neveikiančių buvo žymiai daugiau²⁵. K. Paltarokas vadino valdžios atstovus religinių paminklų griovėjais, kai šie Vilniuje susprogdino tris kryžius, nuvertė statulas nuo katedros ir uždarė pačią šventovę²⁶.

Gyvenimo aplinkybės lėmė, kad dalis dvasininkų pradėjo paklusti valdžios reikalavimams, laviruoti tarp Bažnyčios kanonų ir sovietinės realybės. Galima pritarti nuomonei, kad, stengdamiesi išsaugoti Bažnyčios gyvybines funkcijas, jos vadovai buvo priversti paklusti Sovietų Sąjungoje galiojusiems įstatymams ir potvarkiams²⁷.

K. Paltarokas galėjo pagrįstai nuogausti, kad jį gali ištikti kitų vyskupų likimas, dėl to pasunkėtų legalus Bažnyčios gyvavimas Lietuvoje. Vyskupas esą sakęs, jei Bažnyčia griežtai laikysis savo kurso, tai valdžia „visus nušluos“, todėl reikia eiti su ja į kontaktą, teikti nuolaidas antraeiliams, o ne principiniams klausimams²⁸. Taip buvo ieškoma kompromiso. Sovietų valdžia, matydama, kad K. Paltarokas ketina prisitaikyti prie naujų sąlygų, nusprendė palikti jį laisvėje. Tai buvo reikalinga ne tik propagandiniu požiūriu. Nelikus nė vieno vyskupo Lietuvoje, valdžia galėjo netekti galimybių kontroliuoti kai kurių išimtinai vyskupo jurisdikcijai priklausančių bažnytinio gyvenimo sričių²⁹.

Saugumiečiai, stebėdami K. Paltaroko veiklą, darydavo išvadą, kad vieno iš savo agento tvirtinimą, jog vyskupas nuoširdžiai bendradarbiaus su valdžia, reikia vertinti kritiškai, nes tai anksčiau nebuvo vykdoma³⁰. Ir iš dalies saugumo darbuotojai čia neklydo, nes niekada vyskupas visiškai nepakluso sovietų reikalavimams. Pavyzdžiui, saugumas kaltino, kad K. Paltarokas smerkė „pažangius“ kunigus, pasisakančius prieš anglų ir amerikiečių „karo kėlėjus“³¹. Jis pats nepasirašė atsišaukimo, kuriame karo kurstytojais vadinti anglai ir amerikiečiai, ir apie tai nekalbėjo per radiją³². Štai 1952 m. gegužės mėn. vysk. K. Paltarokas su kitais vyskupijų valdytojais Zagorske

²⁵ K. Misius, Bažnyčių uždarinėjimas Lietuvoje pokario metais, *Lietuvos Katalikų Mokslų Akademijos metraštis*, t. XII, Vilnius, p. 84.

²⁶ Agento „Neris“ pranešimas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1296, l. 129.

²⁷ R. Laukaitytė, Mėginimai sovietizuoti Lietuvos bažnyčių 1944–1949 m., *Lietuvos istorijos metraštis 1997*, V. 1998, p. 197.

²⁸ Agento „Neris“ pranešimas 1947 m. vasario 15 d., LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1295, l. 70; A. Streikus, Vyskupas Kazimieras Paltarokas sovietmečiu, *Sandora*, 1998, nr. 2, p. 41.

²⁹ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1944–1990 m.*, V. 2002, p. 130.

³⁰ LSSR MGB Kauno m. skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. Todeso 1946 m. gegužės 14 d. raštas LSSR MGB Panevėžio apskrities skyriaus viršininkui pplk. I. Kudriacev, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1295, l. 291.

³¹ LSSR MGB 5 skyriaus 2 poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. lt. Michejev 1951 m. vasario 24 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, b. 1296, l. 2.

³² Religinių kultūrų reikalų valdybos prie LSSR MT įgaliotinio B. Pušinio 1950 m. spalio 15 d. raštas LSSR valstybės saugumo ministrui P. Kapralov, *ibid.*, l. 256-61; Agento „Gediminas“ pranešimas, *ibid.*, l. 133; A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1944–1990 m.*, V. 2002, p. 145.

Visų SSRS veikusių konfesijų dvasininkų taikos konferencija 1952 m. gegužės 9–12 d. Zagorske (dab. Sergijevo Posadas). Pranešimą skaito vyskupas Kazimieras Paltarokas. LYA

dalyvavo SSRS teritorijoje veikusių konfesijų atstovų taikos konferencijoje³³. Bet jis nenorėjo vyksti į taikos šalininkų kongresą Vienoje, nes nenorėjo būti ginklu siekiant priešišku tikslų. Jį siūsdama į renginį valdžia rodė veidmainiškumą, kurio jis negalėjo pakęsti³⁴.

Taigi K. Paltarokas netapo paklusniu valdžios įrankiu, todėl nuolat sektas ir kontroliuotas. Sovietų saugumas kuravo slaptąją reikalo pusę. Iki 1946 m. gruodžio mėn. tuo užsiėmė šios įstaigos 2 skyriaus 2 poskyris, pertvarkytas į O skyrių³⁵.

Visi atsakingi saugumo skyriai vykdė panašias užduotis, nukreiptas prieš Bažnyčią. Štai LSSR MGB Panevėžio apskrities skyrius numatė pervesti katalikų dvasininkiją į „lojalias pozicijas“ ir „suduoti operatyvinį smūgį reakcinei katalikų dvasininkijos daliai“³⁶. Konkrečiai planavo verbuoti dvasininkus, ieškoti lojaliai nusiteikusių kunigų, su kuriais galėtų nustatyti „dalykišką kontaktą“, palenkti juos pasisakyti vietos spaudoje, o per pamokslus kviestų vykdyti valdžios nurodymus. Taip pat verbuoti nuo bažnytinio elgesio normų nuklydusius kunigus. Tokius planus rengė ir vykdė tiek centriniai LSSR saugumo organai, tiek periferiniai.

³³ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1944–1990 m.*, V. 2002, p. 145.

³⁴ Agento „Petraitis“ pranešimas 1952 m. lapkričio 21 d., LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1297, l. 80.

³⁵ I. Petravičiūtė, *Sovietinio saugumo struktūra ir funkcijos Lietuvoje*, L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičiūtė, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*. Vilnius, 1999.

³⁶ LSSR MGB Panevėžio apskrities skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio ltn. Belov pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas pagal katalikų dvasininkijos ir kitų religijų liniją 1949 m. vasario–balandžio mėn., LYA, f. K-30, ap. 1, b.1295, l. 9.

Formuliario bylos sudarymas

Jau 1944 m. rugsėjo mėnesį iš LSSR NKGB 2 skyriaus buvo nusiųsta orientuotė į Panevėžio skyrių, kad šis parengtų planą K. Paltarokui tirti, bet 1945 m. pradžioje dar nieko esminio nebuvo įvykdyta³⁷. Taigi saugumo struktūros dirbo neoperatyviai. 1946 m. LSSR MGB 2 skyrius to paties Panevėžio skyriaus prašė atsiųsti agentūrinių-operatyvinių priemonių planą, skirtą išsiaiškinti K. Paltaroko antisovietinę veiklą³⁸. Bet vėl tyrimas vyko labai lėtai³⁹.

Tik 1946 m. liepos 27 d. užvesta formuliario byla. Kaltinimas vyskupui skambėjo taip: „būdamas priešiška nusistatęs Tarybų valdžiai, vokiečių okupacijos Liet. TSR periodu vykdė bjaurią antitarybinę agitaciją prieš sov. valdžią ir VKP(b). Dabartiniu metu įtariamasis ryšiais su nac. pagrindžiu“⁴⁰. Tiriamam objektui suteiktas slapyvardis „Skorpion“. Formaliai bylą užvedė LSSR MGB Panevėžio apskrities skyrius, bet veiklą koordinavo LSSR MGB centriniai padaliniai, nes tyrimas nebuvo apskrities masto reikalas. Šis veiksmas reiškė, jog K. Paltaroko sekimas įgavo kryptingumą, vienoje vietoje pradėta kaupti įvairi jį ir jo aplinką liečianti medžiaga (įvairūs planai, pažymos, agentūriniai pranešimai ir kt.), kuri galėjo būti bet kuriuo metu panaudota prieš tiriamą asmenį. Iš pradžių jis tirtas Panevėžyje, o vėliau Vilniuje, net jo perkėlimas į sostinę 1949 m. laikytinas sovietų valdžios pastangomis dar labiau kontroliuoti vyskupą⁴¹. Sovietų saugumas ne tik sekė vos ne kiekvieną vyskupo žingsnį Vilniuje, bet ir kurstė konfliktus su arkivyskupijos kunigais, stengėsi griauti jo autoritetą⁴². Iš bylos puslapių matosi, kokius veiksmus planavo saugumas ir ko jis ėmėsi praktiškai.

Susitikimai su saugumiečiais

Kasdieniniame gyvenime vyskupas susidurdavo ne tik su slaptaisiais saugumo bendradarbiais (agentais ir informatoriais), kurie stengėsi slapta iš jo ištraukti informaciją, bet K. Paltarokui tekdavo kalbėtis ir su aukščiausiais LSSR saugumo vadovais. Tai rodė paties bažnyčios hierarcho svarbią padėtį, autoriteto bendruomenėje pripažinimą, nes jo žodis tikintiesiems nemažai ką galėjo lemti. Tą saugumas irgi suprato.

³⁷ LSSR NKGB 2 skyriaus viršininko pavaduotojo mjr. Todeso 1945 m. sausio 15 d. raštas LSSR NKGB Panevėžio apskrities viršininkui kpt. Barbašin, *ibid.*, l. 306.

³⁸ LSSR MGB 2 skyriaus (respublikai) viršininko pplk. Počkaj raštas (ne anksčiau kaip 1946 m. balandžio 24 d.) LSSR MGB Panevėžio apskrities skyriaus viršininkui pplk. I. Kudriavcev, *ibid.*, l. 313.

³⁹ LSSR MGB 2 skyriaus (respublikai) viršininko pplk. Počkaj 1946 m. balandžio 24 d. raštas LSSR MGB Panevėžio apskrities skyriaus viršininkui pplk. I. Kudriavcev, *ibid.*, l. 328.

⁴⁰ LSSR MGB Panevėžio apskrities skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. Vasiljev 1946 m. liepos 27 d. pasirašytas nutarimas užvesti formuliario bylą, *ibid.*, l. 1-1 II pusė.

⁴¹ A. Streikus, Vyskupas Kazimieras Paltarokas sovietmečiu, *Sandora*, 1998, nr. 2, p. 42.

⁴² A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1944–1990 m.*, V. 2002, p. 131.

Štai 1945 m. liepos 9 d. LSSR NKGB komisaras A. Guzevičius asmeniškai pakvietė K. Paltaroką į susitikimą.⁴³ Jo metu vyskupas atsisakė pasirašyti kreipimąsi į partizanus, motyvuodamas, kad tai politinis klausimas⁴⁴. Turbūt apie šį pokalbį K. Paltarokas vėliau vienam agentui sakė, kad LSSR NKGB komisaras kalbėjo mandagiai ir korektiškai⁴⁵. Bet pagal agento duomenis, K. Paltarokas laikė susitikimą nesėkmingu, nes jo paties nesuprato⁴⁶.

1946 m. vasario mėn. išlikę laisvėje Lietuvos vyskupai susitiko su LSSR Komisarų tarybos pirmininku M. Gedvilu, M. Šumausku, LSSR valstybės saugumo komisaru D. Jefimov ir kt. Tuomet saugumo komisaras kaltino Bažnyčią remiant „banditizmą“, nes, pasak jo, bažnyčiose slepiami ginklai, įrengiami bunkeriai, dvasininkai neva turi antspaudus su žvaigžde iš adatų, kuriuo žymi vietinius bolševikus, ir kt.⁴⁷ Lietuvos aukštųjų dvasininkų parengtas laiško dėl partizanų projektas buvo atmestas kaip antisovietinis⁴⁸.

Susitikimų metu vyskupas K. Paltarokas iškeldavo probleminius klausimus, kurių kiti viešai nedrįso kelti. Štai 1947 m. rugsėjo 20 d. susitikime su tuo pačiu D. Jefimovu (kuris eilinį kartą reikalavo, kad Bažnyčia nutrauktų ryšius su miškiniais, pozityviai dirbtų, perauklėjant žmones, atitraukiant juos nuo nelegalaus gyvenimo) K. Paltarokas pasisakė prieš žuvusiųjų žmonių niekinimą viešose vietose, valstiečių varymą ginklu į gurguoles, bažnyčių registraciją, vaikų religinio mokymo varžymą. Atsakydamas D. Jefimovas pareiškė, kad žuvusiųjų niekinimas yra nusikalstamas veiksmas ir tokie veiksmai baudžiami, kad niekas neturi teisės ginklu varyti valstiečių į gurguoles, kad MGB nesikiša į bažnyčių registraciją, o tėvams neturi būti draudžiama leisti vaikus į bažnyčią ir mokyti religijos ir kt.⁴⁹. Aišku, tai buvo saugumiečio gudravimas, apsimetant, kad esą nežinąs, kaip iš tikrųjų viskas vyko.

Vyskupui tekdavo susitikti ir su žemesnio rango čekistais. Vienas išskirtinesnių susitikimų įvyko 1946 m. gruodžio 28 d. Tuomet pas K. Paltaroką lankėsi atsakingi už dvasininkų kontrolę saugumiečiai, t. y. iš SSRS MGB O skyriaus atvykęs mjr. Ochrimenko ir LSSR MGB O skyriaus viršininkas pplk. P. Šliapnikov. Saugumo dokumentuose susitikimas pavadintas „specialiu

⁴³ LTSR valstybės liaudies komisaro 1945 m. liepos mėn. raštas vyskupui K. Paltarokui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1295, l. 308.

⁴⁴ A. Streikus, Vyskupas Kazimieras Paltarokas sovietmečiu, *Sandora*, 1998, nr. 2, p. 41; *Objektas „Intrigantas“*. *Kunigo Broniaus Laurinavičiaus gyvenimas ir veikla*, sudarė V. Spengla, V. 2002, p. 63.

⁴⁵ Agento „Šimkus“ pranešimas 1946 m. vasario 13 d., LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1295, l. 48 II pusė.

⁴⁶ LSSR MGB Panevėžio apskrities skyriaus viršininko pplk. I. Kudriavcev 1946 m. lapkričio 19 d. raštas LSSR valstybės saugumo ministrui gen. mjr. D. Jefimov, *ibid.*, l. 313.

⁴⁷ Lietuvos vyskupų ir LSSR valdžios atstovų 1946 m. vasario 5 d. susitikimo protokolas, *ibid.*, l. 238.

⁴⁸ *Objektas „Intrigantas“*. *Kunigo Broniaus Laurinavičiaus gyvenimas ir veikla*, sudarė V. Spengla, V. 2002, p. 64; A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1944–1990 m.*, V. 2002, p. 98.

⁴⁹ Panevėžio vyskupijos kurijos komunikato kopija (ne anksčiau kaip 1947 m. rugsėjo 16 d.), LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1295, l. 83; Agento „Neris“ pranešimas 1947 m. spalio 16 d., *ibid.*, l. 85-87.

agentūriniu pokalbiu⁵⁰. Susitikta po vyskupų Teofilio Matulionio ir Pranciškaus Ramanausko arešto, kai situacija tapo dar labiau įtempta. Vyskupas turėjo įrodinėti, kad Bažnyčia nėra priešiškos pozicijose sovietų valdžiai⁵¹, bet kartu teigė, kad vietinė valdžia pažeidinėja Bažnyčios teises. Abiem saugumiečiams K. Paltarokas pasirodė kaip „aršus nacionalistas-reakcionierius“, nekenčiantis socialistinės sistemos Lietuvoje⁵². Nors tam pačiam Ochrimenkai arkivyskupas M. Reinys ir Panevėžio vyskupas K. Paltarokas paliko sukalbamų žmonių įspūdį, todėl siūlė tęsti su jais „dialogą“⁵³. Vėliau vyskupui ne kartą tekdavo dėl bažnytinių reikalų susitikti su minėtu O skyriaus viršininku P. Šliapnikovu⁵⁴.

Kasdienybėje K. Paltarokui dažniau tekdavo susidurti su slaptaisiais saugumo bendradarbiais, kurių užduotis buvo tyrinėti vyskupą, fiksuoti jo galimą antisovietinę veiklą ir perduoti žinias savo verbuotojams.

Agentūrinis tinklas ir kiti tyrimo būdai

Dažniausiai saugumiečių praktikuotas tyrimo būdas vyko per slaptą agentūrą. Ne išimtis buvo vyskupas K. Paltarokas. 1949 m. vien Panevėžio apskrityje „pagal O liniją“ (dvasininkijos tyrimas) dirbo 5 MGB agentai (tarp jų 2 kunigai) ir 10 informatorių (iš jų 1 kunigas)⁵⁵. K. Paltaroką numatyta apstatyti agentais „Kazlauskas“ ir „2345“⁵⁶.

1951 m. MGB plane vyskupą turėjo tirti agentai „Petraitis“, „Gediminas“, „999“, „Starik“⁵⁷. Kitais metais agentams „Petraitis“, „Kukta“⁵⁸, „Gediminas“ duota užduotis: įgaunant pasitikėjimą, fiksuoti atvirus vyskupo pasisakymus dominančiais klausimais, išaiškinti jo aplinkos priešišką

⁵⁰ SSRS MGB O skyriaus 4 poskyrio viršininko mjr. Ochrimenko ir LSSR MGB O skyriaus viršininko pplk. P. Šliapnikov 1947 m. sausio 3 d. pažyma, *ibid.*, l. 63.

⁵¹ *Ibid.*, l. 64.

⁵² *Ibid.*, l. 65.

⁵³ *Lietuvos vyskupai kankiniai sovietiniame teisme*, sudarė ir parengė A. Streikus. V. 2000, p. 11–12.

⁵⁴ LSSR MGB O skyriaus viršininko pplk. P. Šliapnikov 1948 m. kovo 3 d., LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1295, l. 88.

⁵⁵ LSSR MGB Panevėžio apskrities skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio lt. Belov pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas pagal katalikų dvasininkijos ir kitų religijų liniją 1949 m. vasario–balandžio mėn., *ibid.*, l. 8.

⁵⁶ *Ibid.*, l. 9.

⁵⁷ LSSR MGB 5 skyriaus 2 poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. lt. Michejev 1951 m. vasario 24 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, b. 1296, l. 2–3

⁵⁸ Ankstesnis slapyvardis „Neris“.

veiklą⁵⁹. 1952 m. plane vėl numatyta naudotis tais pačiais agentais⁶⁰. 1955 m. dokumente minimi agentai „Petraitis“, „Liepa“, „Gediminas“, „999“ ir kt.⁶¹

Saugumo agentūra sekiojo vyskupą, jam važinėjant iš vienos vietos į kitą. Štai 1951 m. MGB sužinojo, kad K. Paltarokas atostogaus Druskininkuose. Todėl numatyta ten komandiruoti operatyvinį įgaliotinį, pasitelkti vietos agentūrą, įrengti pasiklausymo aparatūrą, užverbuoti dar 1–2 informatorius. Taip pat tirti ir vietos kleboną Vaičiūną⁶².

Saugumas planavo verbuoti vyskupui artimus asmenis. Štai 1946 m. tą planuota atlikti su generaliniu vikaru J.⁶³ O 1951 m., kai MGB iš savo šaltinio sužinojo, kad K. Paltarokas numato skirti savo pavaduotoju kunigą K. (kiti pavaduotojai Butvila ir Karosas buvo suimti), tai numatyta K. verbavimo galimybė. Tuomet vienas pagrindinių tikslų buvo „paimti vyskupijos valdymą į savo rankas“⁶⁴. Galimų agentų ieškota tarp vyskupą aptarnaujančio personalo⁶⁵. 1955 m. tirta galimybė užverbuoti jo vairuotoją⁶⁶.

Agentams skirtos konkrečios, kai kada specifinės užduotys, o informatoriams – smulkesnės. Antai jie siūsti rinkti duomenis apie K. Paltaroko pamokslų turinį⁶⁷.

Nors kai kurie agentų slapyvardžiai dažnai kartoti dokumentuose, bet ne visi jie atsidavę darbo saugumo naudai. KGB ir jo pirmtakai teigėdavo, kad vienas ar kitas kunigas-agentas buvo „veidmainis“. Štai minėtas agentas „Starik“ įvardytas kaip „veidmainis“⁶⁸, todėl pats tirtas⁶⁹. Kiti verbuojami dvasininkai iš viso atsisakydavo dirbti saugumui. Pavyzdžiui, Panevėžio vyskupijos

⁵⁹ LSSR valstybės saugumo ministras gen. mjr. P. Kapralov 1951 m. kovo 2 d. aiškinamasis raštas SSRS MGB 5 valdybos viršininkui plk. Volkov, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1296, l. 29.

⁶⁰ LSSR MGB 5 skyriaus 2 poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. lt. Syčiov 1952 m. rugpjūčio 20 d. pažyma, *ibid.*, b. 1297, l. 6.

⁶¹ KGB prie LSSR MT 4 valdybos 3 skyriaus poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. lt. Domarko 1955 m. rugpjūčio 26 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių tiriant K. Paltaroką planas, *ibid.*, l. 35–36.

⁶² LSSR MGB 5 skyriaus viršininko pplk. Odincov 1951 m. birželio 19 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, b. 1296, l. 32.

⁶³ LSSR MGB Panevėžio apskrities skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. Vasiljev 1946 m. liepos 10 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas tirti K. Paltaroką, *ibid.*, b. 1295, l. 5.

⁶⁴ LSSR MGB 5 skyriaus viršininko pavaduotojo 1951 m. gruodžio 14 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, b. 1296, l. 39.

⁶⁵ LSSR MGB Panevėžio apskrities skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio lt. Belov pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas pagal katalikų dvasininkijos ir kitų religijų liniją 1949 m. vasario–balandžio mėn., *ibid.*, b. 1295, l. 10.

⁶⁶ KGB prie LSSR MT 4 valdybos 3 skyriaus poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. lt. Domarko 1955 m. rugpjūčio 26 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių tiriant K. Paltaroką planas, *ibid.*, b. 1297, l. 36.

⁶⁷ LSSR MGB Panevėžio apskrities skyriaus operatyvinio įgaliotinio j. lt. Filipov 1945 m. rugpjūčio 30 d. pasirašytas planas, *ibid.*, b. 1295, l. 6.

⁶⁸ Agento „Starik“ pranešimo 1954 m. kovo 10 d. komentarai, *ibid.*, b. 1297, l. 147.

⁶⁹ Agento „Starik“ pranešimo 1954 m. kovo 30 d. komentarai, *ibid.*, l. 159.

kancleris kanauninkas K. Krikščiūnas kategoriškai atsisakė bendradarbiauti su MVD⁷⁰. Tokie vadinami „veidmainiai“ ir nesutikusiai slapta bendradarbiauti galėjo irgi nukentėti nuo saugumo.

Vyskupas K. Paltarokas nebuvo naivus žmogus ir gerai suprato, kokie asmenys galėjo jį supti visuotinio sekimo sąlygomis. Saugumo dokumentai rodo, kad vyskupas nepasitikėjo jam pristatomais agentais. Štai vyskupas nepritarė vieno kunigo skyrimui dvasinės seminarijos rektoriumi, nes pastarąjį laikė sovietų statytiniu⁷¹. K. Paltarokas jautė, kad šis kunigas buvo MVD agentas, todėl jo skyrimas į pareigas būtų reiškęs, kad įstaigos šeiminkais taps MVD ir kt.⁷² Ir iš tikrųjų tai buvo agentas „999“⁷³. Jo paties nuomone, K. Paltarokas tai pasitikėjo, tai nepasitikėjo juo. Nepasitikėjimas galėjo atsirasti dėl gandų, savo ruožtu pasklidusių dėl vieno LSSR MGB Panevėžio skyriaus darbuotojo plepumo⁷⁴. Arba K. Paltarokas žinojo, kad kunigas P. yra užverbuotas. Jis buvo agentas „2345“⁷⁵. K. Paltarokas buvo nepatenkintas kunigo V. skyrimu į Palangą, nes galvojo, kad jis bus skirtas sekti atvažiuojančiuosius atostogauti kunigus arba slėpsis nuo pagrindžio keršto⁷⁶. Ir iš tikro kunigas buvo saugumo nusiūstas ten „operatyviniais sumetimais“⁷⁷.

Saugumas, suprasdamas K. Paltaroko nepasitikėjimą, visai bandydavo pridengti savus agentus. Štai MVD bandė išsklaidyti įtarimus dėl agento „Gediminas“⁷⁸. Saugumiečiai numatė įspėti jį dėl jo diskredituojančio elgesio, kuriuo buvo nepatenkintas K. Paltarokas⁷⁹.

Saugumas rinko medžiagą apie kunigus, opoziciškai nusiteikusius K. Paltaroko atžvilgiu⁸⁰. Jais norėta pasinaudoti tiriant vyskupą, bet kai kada pastarieji imdavosi nereikalingų užmojų. Štai agentas „Patriotas“ iš Kaišiadorių vyskupijos parašė kritikuojantį laišką K. Paltarokui⁸¹. Tai buvo agento privati iniciatyva, todėl MGB nurodė nerašyti laiškų prieš tai neinformavus, nes agentui reikėjo sukurti gerus santykius su vyskupu, įgyti jo pasitikėjimą⁸².

⁷⁰ Agento „Gediminas“ pranešimo 1953 m. lapkričio 13 d. komentarai, *ibid.*, l. 115; A. Streikus, Vyskupas Kazimieras Paltarokas sovietmečiu, *Sandora*, 1998, nr. 3, p. 43.

⁷¹ KGB prie LSSR MT 4 valdybos 3 poskyrio viršininko kpt. Kličiaus 1954 m. liepos 7 d. pažyma apie K. Paltaroko antisovietinę veiklą, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1297, l. 27.

⁷² Agento „Kukta“ pranešimas 1953 m. liepos 27 d., *ibid.*, l. 98.

⁷³ Agento „Kukta“ pranešimo 1953 m. liepos 27 d. komentarai, *ibid.*

⁷⁴ Agento „999“ pranešimas 1954 m. sausio 14 d., *ibid.*, l. 119.

⁷⁵ Agento „Petraitis“ pranešimo 1954 m. kovo 16 d. komentarai, *ibid.*, l. 157.

⁷⁶ Agento „Petraitis“ pranešimas 1952 m. lapkričio 21 d., *ibid.*, l. 80.

⁷⁷ Agento „Petraitis“ pranešimo 1952 m. lapkričio 21 d. komentarai, *ibid.*

⁷⁸ Agento „Gediminas“ pranešimas 1953 m. rugpjūčio 23 d., *ibid.*, l. 102.

⁷⁹ Agento „999“ pranešimo 1954 m. vasario 3 d. komentarai, *ibid.*, l. 121, 129.

⁸⁰ Agento „Starik“ pranešimo komentarai, *ibid.*, b. 1296, l. 83.

⁸¹ Agento „Patriotas“ pranešimas 1950 m. birželio 27 d., *ibid.*, l. 93.

⁸² *Ibid.*, l. 93.

Saugumas rinko duomenis ne tik iš agentūros. Informacijos šaltiniais tarnavo archyvinės spaudos publikacijos, suimtųjų asmenų parodymai⁸³. Visi šie šaltiniai turėjo savos specifikos. Ir juose užfiksuota informacija nėra šimtu procentų tiksli, nes ji perdėm subjektyvi. Agento pranešimas – tai asmeninis požiūris į objektą ar reiškinį. Sudėtinga nuspėti, kuomet agentas ką nors nutyli, o kada per daug nuo savęs prideda. Neaišku, kiek jis sąžiningai dirba saugumui, kiek laviruoja, ir pan. Panašiai yra su tardymo protokolais. Visi parodymai yra prievarta ištraukti iš tardomojo. Taigi kiek konkretus asmuo pasakė, kiek tiksliai pasakė ir kiek nutylėjo, kartais neįmanoma nustatyti. Todėl labai gerai, kuomet yra galimybė lyginti šaltinius. Saugumas pasitikėjo naudingais agentų pranešimais ir suimtųjų parodymais ir pagal tai formulavo kaltinimus. Šiuo atveju konkrečiai vyskupui K. Paltarokui.

Taip pat vyskupas sektas pasitelkiant įvairias technines priemones, pvz., įrengiant pasiklausymo aparatūrą jo gyvenamosiose patalpose, tikrinant jo korespondenciją⁸⁴. K. Paltarokas nujautė tai, nes dar gyvendamas Panevėžyje jis aptiko mikrofoną, todėl nežinojo, ar keltis į kurijai skiriamas patalpas Vilniuje⁸⁵. Irgi žinojo, kas laukia. Kartais pats vengdavo lankyti kunigus, nes dėl vykdomo sekimo nenorėdavo pastariesiems sukelti nemalonumų⁸⁶. Bet kai kada ir pats saugumas turėjo ribotas galimybes, nes kartą jis negalėjo įrengti pasiklausymo aparatūros gyvenamosiose patalpose dėl techninių kliūčių⁸⁷.

Sovietų saugumas sekė ir tikrino ne tik patį vyskupą, bet fiksavo asmenis, tiesiogiai ar netiesiogiai bendravusius su K. Paltaroku. 1951 m. tokių surašė 70⁸⁸. Taip pat nustatydavo vyskupo kaimynus⁸⁹. Taigi ir bendrauti su bažnyčios hierarchu buvo nesaugu.

Kaltinimai vyskupui K. Paltarokui

Objektyviai nepažvelgiant į vyskupo veiklą, saugumiečių dokumentuose dažnai būdavo pateikiami vien kaltinimai. Kai kada labai trumpai išsireiškiant „reakcingai nusiteikęs“⁹⁰. „Kaltės“ įrodymų ieškota ir surasta vyskupo praeityje ir to meto dabartyje.

⁸³ LSSR MGB 5 skyriaus 2 poskyrio viršininko vyr. lt. Michejev 1951 m. sausio 20 d. parengtas agentūrinių-tardymo priemonių pagal formuliario bylą memorandumas, *ibid.*, b. 1295, l. 21-31.

⁸⁴ LSSR MGB 5 skyriaus 2 poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. lt. Michejev 1951 m. vasario 24 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, b. 1296, l. 3-4.

⁸⁵ Agento „Gediminas“ pranešimas, *ibid.*, l. 152.

⁸⁶ Agento „999“ pranešimas 1950 m. vasario 28 d., *ibid.*, l. 71.

⁸⁷ LSSR MGB 5 skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. Ovčiarov 1951 m. vasario 12 d. raportas LSSR valstybės saugumo ministrui gen. mjr. P. Kapralov, *ibid.*, l. 193-193 II pusė.

⁸⁸ LSSR MGB 5 skyriaus 2 poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. lt. Michejev 1951 m. vasario 5 d. sudarytas asmenų, minimų formuliario byloje, sąrašas, *ibid.*, l. 17-23.

⁸⁹ LSSR MGB 7 skyriaus 7 poskyrio 1951 m. vasario 7 d. nustatymas, *ibid.*, l. 197.

Atkreiptas dėmesys į prieškarinę K. Paltaroko veiklą, remtasi viešais leidiniais. Štai 1926 m. jis parašė knygą „Socialinis klausimas“, kur, anot saugumo, pasisakė prieš marksizmo-leninizmo mokymą. Taip pat su kitais kunigais rašė programą krikdemams, steigė ateitininkų draugijas⁹¹. Visa tai jau prilyginta antisovietinei veiklai.

Dar daugiau kaltinimų pažerta dėl veiklos nacių okupacijos metais. Pagal sovietinį mąstymą, bet koks asmens dalyvavimas viešame gyvenime buvo prilygintas kolaboravimui. Žinios rinktos iš karo meto spaudos (pvz., laikraštis „Ateitis“), taip pat iš Vyskupijos archyvo dokumentų, kuriuose, anot tų pačių saugumiečių, užfiksuoti įvairūs vyskupo nurodymai dėl okupacinės valdžios įsakų vykdymo⁹². Tai leido tvirtinti, kad 1941–1943 m. K. Paltarokas išplatino kunigams keletą „aštraus antitarybinio turinio“ ganytojiškų laiškų, kuriuos jie turėjo skaityti iš sakyklos⁹³. Taip pat jis buvo Savitarpio pagalbos komiteto narys, davė nurodymus kunigams dalyvauti šio komiteto veikloje⁹⁴. Be to, rinko žinias apie sovietų represijas⁹⁵. Iš viešo gyvenimo dažnai prisimintas epizodas, kuomet 1943 m. rugsėjo mėn. atidengiant paminklą 1941 m. sovietų nužudytiems gydytojams, vyskupas pasakė sovietų valdžią ir VKP(b) „šmeižiantį“ pamokslą⁹⁶.

Pokario realijos diktavo dar naujus kaltinimus. Saugumas stengėsi prikišti vyskupui bendradarbiavimą su antisovietiniu pagrindžiu, pirmiausia partizanais. Nors agentų pranešimuose užfiksuoti prieštaringi K. Paltaroko pasisakymai apie šį reiškinį, bet saugumiečiai parinkdavo tuos faktus, kurie leido vien kaltinti.

Agentūra (aišku, visada kyla klausimas, kiek objektyviai) perteikdavo tokias hierarcho mintis: miškiniai pasmerkti tikrai žūčiai – sunaikinimui. Kas neturi kitų galimybių, turi teisę slapstytis, bet neturi moralinės teisės teisti kitus žmones (pvz., sovietų aktyvą), užpuldinėti juos ir žudyti. Dvasininkai turi daryti įtaką tikintiesiems, kad žudynės ir plėšimai baigtųsi. Kunigai gali bendrauti

⁹⁰ LSSR MGB Panevėžio apskrities skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. Vasiljev 1946 m. liepos 10 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas tirti K. Paltaroką, *ibid.*, b. 1295, l. 5.

⁹¹ LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralov 1951 m. kovo 2 d. aiškinamasis raštas SSRS MGB 5 valdybos viršininkui plk. Volkov, *ibid.*, b. 1296, l. 24–25.

⁹² LSSR MGB 5 skyriaus 2 poskyrio viršininko vyr. lt. Michejev 1951 m. sausio 20 d. paruoštas agentūrinių-tardymo priemonių pagal formuliario bylą memorandumas, *ibid.*, b. 1295, l. 21.

⁹³ LSSR MGB 5 skyriaus 2 poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. lt. Michejev 1951 m. vasario 24 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, b. 1296, l. 1.

⁹⁴ LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralov 1951 m. kovo 2 d. aiškinamasis raštas SSRS MGB 5 valdybos viršininkui plk. Volkov, *ibid.*, l. 25.

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ LSSR MGB Panevėžio apskrities skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. Vasiljev 1946 m. liepos 10 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas tirti K. Paltaroką, *ibid.*, b. 1295, l. 5; LSSR MGB 5 skyriaus 2 poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. lt. Michejev 1951 m. vasario 24 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, b. 1296, l. 1; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralov 1951 m. kovo 2 d. aiškinamasis raštas SSRS MGB 5 valdybos viršininkui plk. Volkov, *ibid.*, l. 26.

su miškiniais tik tuo atveju, kai šie kreipiasi dėl išpažinties ar grynai dėl religinio poreikio. Kitų veiksmų jis nepalaiko⁹⁷. Agento „Šimkus“ paklaustas apie partizanus, jis pasakė, kad jie yra pervertinami, bet jų yra daug. Dažniausiai ekscesų priežastis – vietos valdžios nemokiški ar net teroristiniai veiksmai. Daugelis atsiųstų iš Rusijos asmenų nesupranta vietos gyvenimo nei kalbos⁹⁸. O saugumiečiams vyskupas atvirai teigė, jog sribai užsiima banditizmu. Aplinkybės suvarė partizanus į miškus, ir jie mažiausiai kalti dėl vietos gyventojų žudynių⁹⁹. Taip pat vyskupas siūlydavo daryti įtaką kunigams, kad šie nesusidėtų su miškiniais, nes dėl to patiriama nuostolių¹⁰⁰.

Vėl susidurta su kolizija, kaip suderinti tautinį pasipriešinimą ir įsakymą nežudyti. Turbūt teisingiausia teigti, kad vyskupas buvo prieš žudynes iš abiejų pusių¹⁰¹.

O MGB kaltinimai skambėjo, kad vyskupas kvietė materialiai paremti ir moraliai palaikyti partizanus, pats slėpė „nacionalistinio“ pagrindžio dalyvius¹⁰². Tai buvo kryptingai, remiantis agentų pranešimais ir tardymo protokolais, surinkti tariami įrodymai. Teigta, kad vyskupas buvo susisiekęs su pagrindine organizacija „Kęstutis“. O 1945 m. net buvo nusiuntęs savo atstovą į pasitarimą¹⁰³. Tai reikštų jo išitraukimą į kovos palaikymą nuo pat pradžių. Antai agentas „Antanaitis“ perdavė, kad kunigas J. Matulevičius pasakojo, jog gavo K. Paltaroko nurodymą padėti partizanams, palaikyti juos, dvasiškai aptarnauti¹⁰⁴. Į tai MGB sureagavo, numatydama tirti, ar kunigas J. Matulevičius padėjo vietos partizanams, ar klausė išpažinčių. Tam patvirtinti planuota iš esmės apklausti legalizavusius partizanus ir toliau per agentus tirti J. Matulevičių. Tai buvo reikalinga sprendžiant klausimą dėl paties K. Paltaroko arešto¹⁰⁵. Čia jau buvo tiesioginiai kaltinimai dėl vyskupo sąsajų su pagrindžiu. Agentas „2345“ irgi pasakojo istoriją, kaip vienuolyno teritorijoje Panevėžyje rado raštelį, kuriame pagrindžio dalyvis prašė vyskupo skirti 500 červoncu. Tik šaltinis nežinojo, ar

⁹⁷ Agento „Šimkus“ pranešimas 1946 m. vasario 13 d., *ibid.*, l. 1295, l. 54.

⁹⁸ *Ibid.*, l. 48 II pusė.

⁹⁹ SSRS MGB O skyriaus 4 poskyrio viršininko mjr. Ochrimenko ir LSSR MGB O skyriaus viršininko pplk. P. Šliapnikov 1947 m. sausio 3 d. pažyma, *ibid.*, l. 66.

¹⁰⁰ Agento „Neris“ pranešimas 1947 m. vasario 15 d., *ibid.*, l. 70; *Objektas „Intrigantas“*. *Kunigo Broniaus Laurinavičiaus gyvenimas ir veikla*, sudarė V. Spengla, V. 2002, p. 91.

¹⁰¹ J. Danio 1949 m. kovo 1 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1295, l. 116.

¹⁰² LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralov 1951 m. kovo 2 d. aiškinamasis raštas SSRS MGB 5 valdybos viršininkui plk. Volkov, *ibid.*, b. 1296, l. 27; LSSR MGB 5 skyriaus 2 poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. ltn. Michejev 1951 m. vasario 24 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, l. 1

¹⁰³ LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralov 1951 m. kovo 2 d. aiškinamasis raštas SSRS MGB 5 valdybos viršininkui plk. Volkov, *ibid.*, l. 27.

¹⁰⁴ Agento „Antanaitis“ pranešimas 1947 m. kovo 5 d., *ibid.*, b. 1295, l. 71.

¹⁰⁵ LSSR MGB O skyriaus viršininko pplk. P. Šliapnikov 1947 m. vasario 26 d. raštas LSSR MGB Panevėžio apskrities skyriaus viršininkui pplk. I. Kudriavcev, *ibid.*, l. 334; LSSR MGB O skyriaus viršininko pplk. P. Šliapnikov 1947 m. vasario 26 d. raštas LSSR MGB Rokiškio apskrities skyriaus viršininkui mjr. Župikov, *ibid.*, l. 335.

vyskupas K. Paltarokas davė pinigų¹⁰⁶. Keliaujantis agentas „Litovka“ perdavė (nežinia kiek tiksliai) vyskupo žodžius, kad jis teikia prieglobstį „miškų žmonėms“, padeda pinigais ir produktais¹⁰⁷. Tokie agentų duomenys formavo kaltinimus vyskupui.

Taip pat MGB kaltino, kad K. Paltarokas slėpė už „kontrrevoliucinę“ veiklą persekiojamus kunigus¹⁰⁸. Dar kitaip vadinamus kunigus „nelegalus“¹⁰⁹. Iš viso 1944–1953 m. ilgiau ar trumpiau slapstėsi apie 70 kunigų¹¹⁰. Kaip besislapstančiojo pavyzdys, susijęs su K. Paltaroku, buvo pateikiamas kunigas Marijonas Petkevičius, atvykęs iš Kaišiadorių, kurį vyskupas nukreipė į Vabalninką¹¹¹.

MGB įtarimus kėlė K. Paltaroko ryšiai su marijonu kunigu Povilu Račiūnu, kuris dokumentuose įvardytas kaip „Vatikano rezidentas“, užsiiminėjantis „šnipinėjimu“¹¹², nes jis nuvykęs pas JAV pasiuntinybę Maskvoje dirbusį kunigą Antonio Laberže, susisiekė su Vatikanu. Anot saugumo, K. Paltarokas žinojo apie tai ir pritarė iniciatyvai¹¹³. Taip pat čekistai įtarinėjo, kad K. Paltarokas palaiko ryšius su lenkų kunigu, kuris susirašinėja su Lenkijos dvasininkais ir iš jų gauna informaciją apie Vatikano reformas. Aplinkybėms išsiaiškinti planuota nusiųsti agentą¹¹⁴. Taigi kaltinimuose atsirado tarptautinis aspektas.

Mažai kuo buvo pagrįsti kaltinimai K. Paltarokui dėl ryšio su pagrindine organizacija „Aušros vartų kolegija“, veikusia Vilniuje. Tariamai su vyskupu derintas narių priesaikos tekstas¹¹⁵. Kitur teigiama, kad K. Paltarokas yra „klerikalinės-nacionalistinės organizacijos“ įkvėpėjas (remtasi vienu šaltiniu – agentu „Gulbė“)¹¹⁶. Saugumas bandė susieti su šia organizacija daug žymių Lietuvos

¹⁰⁶ Agento „2345“ pranešimas 1948 m. rugsėjo 30 d., *ibid.*, l. 105; LSSR valstybės saugumo ministras gen. mjr. P. Kapralov 1951 m. kovo 2 d. aiškinamasis raštas SSRS MGB 5 valdybos viršininkui plk. Volkov, *ibid.*, b. 1296, l. 27.

¹⁰⁷ SSRS NKGB Leningrado srities ir miesto valdybos viršininko pavaduotojo plk. Janušev 1946 m. rugsėjo 30 d. raštas LSSR valstybės saugumo ministrui gen. mjr. D. Jefimov, *ibid.*, b. 1295, l. 323.

¹⁰⁸ LSSR MGB Panevėžio apskrities skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. Vasiljev 1946 m. liepos 10 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas tirti K. Paltaroką, *ibid.*, l. 5.

¹⁰⁹ LSSR MGB 5 skyriaus 2 poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. ltn. Michejev 1951 m. vasario 24 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, b. 1296, l. 1.

¹¹⁰ R. Laukaitytė, Lietuvos dvasininkų slapstymasis pokariu, *Lituanistica*, 2011, t. 57. Nr. 2 (84), p. 130.

¹¹¹ LSSR MGB 5 skyriaus 2 poskyrio viršininko vyr. ltn. Michejev 1951 m. sausio 20 d. parengtas agentūrinių-tardymo priemonių pagal formuliario bylą memorandumas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1295, l. 27.

¹¹² LSSR MGB 5 skyriaus 2 poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. ltn. Michejev 1951 m. vasario 24 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, b. 1296, l. 1.

¹¹³ LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralov 1951 m. kovo 2 d. aiškinamasis raštas SSRS MGB 5 valdybos viršininkui plk. Volkov, *ibid.*, l. 28.

¹¹⁴ LSSR MGB 5 skyriaus viršininko pavaduotojo 1951 m. gruodžio 14 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, l. 38.

¹¹⁵ LSSR MGB 5 skyriaus 2 poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. ltn. Michejev 1951 m. vasario 24 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, l. 2; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralov 1951 m. kovo 2 d. aiškinamasis raštas SSRS MGB 5 valdybos viršininkui plk. Volkov, *ibid.*, l. 29.

¹¹⁶ LSSR MGB sudarytas asmenų, tiriamų pagal bylą „Unitai“, sąrašas 1950 m., *ibid.*, ap. 1, b. 169, l. 18.

kultūros ir mokslo veikėjų (rašytoją Vincą Mykolaitį-Putiną, kalbininką Juožą Balčikonį, fizikus Povilą Brazdžiūną, Adolfą Jucį ir kt.), kunigų, studentų. MGB suėmė 22 asmenis, bet nepalietė jokio žymaus visuomeninio asmens. Turbūt rengta didesnė priešų demaskavimo akcija, nes saugumas teikė, kad išaiškino stambią pagrindinę organizaciją, nors realiai tai buvo religinės savišvietos būrelis¹¹⁷.

Turėdama tokius selektyviai surinktus faktus, MGB darė apibendrinimus, kaip antai: „bazuodamasis antitarybinėse pozicijoje Paltarokas, vadovaudamas Panevėžio ir Vilniaus vyskupijoms, toliau laikosi priešiškos linijos“¹¹⁸. Arba „prisilaiko klerikalinio pagrindžio Lietuvoje išsaugojimo ir tvirtai prisilaiko pasipriešinimo tarybinių organų priemonėms linijos“¹¹⁹. Dirba, kad jaunimas neatitrūktų nuo Bažnyčios, važinėja po parapijas, atlieka religines apeigas, stiprina katalikų tikėjimą¹²⁰. Svarbu, kad K. Paltarokas, būdamas Lietuvos dvasininkijos autoritetu, skatina „reakcinės“ dvasininkijos dalies priešišką veiklą¹²¹. Po 1953 m. dar tebetegta: K. Paltarokas skatina Lietuvos dvasininkijos „reakcinę“ veiklą, smerkia „pažangių“ kunigų lojalumo Sovietų valdžiai pasireiškimą, vykdo antisovietinę propagandą¹²². Esant tokiems kaltinimams, saugumas privalėjo imtis kokių nors priemonių, o jų buvo bent keletas.

Verbavimas ir areštas

Saugumo praktika rodė, kad neutralizuoti asmenį galima keliais būdais: suimti, verbuoti, sukompromituoti. Šių priemonių imtasi K. Paltaroko atžvilgiu, apie dvi pirmąsias išliko daugiausia duomenų.

Kaip pastebi tyrinėtojai, bandymų užverbuoti neišvengė beveik visi Lietuvos vyskupai (galbūt išskyrus vyskopus Antaną Karosą ir Teofilį Matulionį)¹²³.

K. Paltaroko verbavimas darbui lyg vyko anksčiau minėto 1946 m. susitikimo su saugumiečiais Ochrimenko ir P. Šliapnikov metu, nes tuomet lyg duotos užduotys. Nors vyskupas atsisakė pasirašyti rašytinį įsipareigojimą, bet daroma prielaida, kad jis toliau bendraus su

¹¹⁷ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1944–1990 m.*, V. 2002, p. 120–121.

¹¹⁸ LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralov 1951 m. kovo 2 d. aiškinamasis raštas SSRS MGB 5 valdybos viršininkui plk. Volkov, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1296, l. 29.

¹¹⁹ Agento „Neris“ 1950 m. sausio 4 d. pranešimo komentarai, *ibid.*, l. 42.

¹²⁰ LSSR MGB 5 skyriaus 2 poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. lt. Syčio 1952 m. rugpjūčio 20 d. pažyma, *ibid.*, b. 1297, l. 5.

¹²¹ *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m.*, t. 3, sudarė V. Tininis, Vilnius, 2003, p. 254.

¹²² KGB prie LSSR MT 4 valdybos 3 poskyrio viršininko kpt. Kličiaus 1954 m. liepos 7 d. pažyma apie K. Paltaroko antisovietinę veiklą, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1297, l. 26.

¹²³ *Objektas „Intrigantas“*. *Kunigo Broniaus Laurinavičiaus gyvenimas ir veikla*, sudarė V. Spengla, V. 2002, p. 57.

saugumu¹²⁴. Planuota vyskupą panaudoti „tamsoje“ (t. y. pačiam nežinant ir nesuprantant), tuo būdu mėginant nustatyti pagrindžio ryšius su Vatikanu ir perimti juos į saugumo rankas¹²⁵. Faktas, kad saugumui nepavyko padaryti vyskupo savo sąmoningu ar nesąmoningu įrankiu.

Dėl K. Paltaroko išreiškiamos pozicijos ir nepaklusnumo jam nuolat grėsė suėmimas. Pats jis tą nuolat jautė. Štai agentui „Litovka“, atvykusiam iš Leningrado, pasakė, kad beveik užtikrintas, jog greitu laiku jį pasodins, bet nuo savo poelgių jis neatsisako¹²⁶. 1947 m. eidamas į susitikimą su LSSR MGB vadovu, jis klausinėjo kurijos žmonių, ar šie buvo kviesti į MGB. Prieš eidamas jis paliko laikrodį ir kitas vertybes kanceliarijoje¹²⁷. Susitikimo metu ministras D. Jefimov sakė maždaug taip: už ką mes jus areštuosime. Mes prieš jus nieko neturim¹²⁸. Bet tai nereiškė, kad ateityje neturės. LSSR saugumo padalinys neturėjo vienašališkų galių suimti tokio rango bažnyčios atstovą be SSRS saugumo organų ar LKP CK pritarimo. Ir, kaip matysime iš pavyzdžių, vietos padalinys niekada negavo tokių sankcijų iš aukštesnės vadovybės.

1952 m. MGB susirašinėjimuose teigta, kad rengiama medžiaga K. Paltaroko areštui¹²⁹. 1953 m. numatomam areštui pagrįsti dar prisidėjo kaltinimas, kad K. Paltarokas išsakė pagiežingus svarstymus dėl J. Stalino baigties ir papasakojo anekdotą¹³⁰. Dėl šių ir anksčiau minėtų kaltinimų jis turėjo būti suimtas¹³¹. Bet naujoji SSRS MVD vadovybė pademonstravo savo nuostatą atsargiau taikyti represinius metodus ir atsisakė sankcionuoti suimti ir teisti vyskupą K. Paltaroką¹³².

Bet vietiniai čekistai dar kūrė planus, kaip pašalinti vyskupą, ir ėmėsi aktyvesnių veiksmų. 1953 m. spalio mėn. Panevėžio vyskupijos kurijoje įvykdyta krata, paimta daug antisovietinio turinio

¹²⁴ SSRS MGB O skyriaus 4 poskyrio viršininko mjr. Ochrimenko ir LSSR MGB O skyriaus viršininko pplk. P. Šliapnikov 1947 m. sausio 3 d. pažyma, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1295, l. 68.

¹²⁵ LSSR MGB 5 skyriaus 2 poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. lt. Michejev 1951 m. vasario 24 d. pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, b. 1296, l. 3; A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1944–1990 m.*, V. 2002, p. 152.

¹²⁶ SSRS NKGB Leningrado srities ir miesto valdybos viršininko pavaduotojo plk. Janušev 1946 m. rugsėjo 30 d. raštas LSSR valstybės saugumo ministrui gen. mjr. D. Jefimovui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1295, l. 323.

¹²⁷ Agento „Neris“ 1947 m. spalio 16 d. pranešimas, *ibid.*, l. 85.

¹²⁸ Agento „Neris“ 1947 m. spalio 16 d. pranešimas, *ibid.*, l. 85.

¹²⁹ LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo plk. L. Martavičiaus pasirašyta ataskaita apie LSSR MGB 4 skyriaus darbą 1952 m., SSRS MGB 5 valdybos viršininko pavaduotojui plk. S. Chalevo, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 454, l. 47.

¹³⁰ LSSR vidaus reikalų ministro gen. mjr. P. Kondakov 1953 m. kovo 20 d. pažyma apie vyskupo K. Paltaroko antisovietinę veiklą, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1297, l. 16.

¹³¹ *Ibid.*

¹³² A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1944–1990 m.*, V. 2002, p. 156.

dokumentų¹³³. Tai sužinojęs K. Paltarokas spėjo, kad kratos gali įvykti ir Vilniuje, todėl nurodė paimti dokumentus¹³⁴.

LSSR MVD nenurimo. Slaptame rašte, adresuotame asmeniškai LKP CK pirmajam sekretoriui Antanui Sniečkui, prašyta sutikimo vyskupo areštui. Nes, pasak vietinių čekistų, K. Paltarokas „žinomas kaip nesutaikomas tarybinės santvarkos priešas, prieš kurią eilę metų jis vykdė ir tebevykdo kenkėjišką veiklą“¹³⁵. Jam daryta įtaka neturėjo teigiamo rezultato, be to, jis trukdo kitų kunigų veiklai, palankiai sovietų valdžiai. Tai nebuvo eilinis siekis areštuoti, saugumas numatė kitus žingsnius, o būtent šaltiniui „Starik“ perimti vadovavimą Vilniaus vyskupijai ir užverbuoti kitą kanauninką, kuris turi įgaliojimą valdyti Panevėžio vyskupiją. Tuo būdu visų šešių Lietuvos vyskupijų vadovai būtų MVD agentai, tai leistų vykdyti sėkmingas priemones pagal „katalikų bažnyčios liniją LTSR“¹³⁶. Bet taip neįvyko, turbūt nebuvo gauta A. Sniečkaus sankcija, nes jau buvo pasikeitę laikai. Mažėjo sovietinių represijų apimtis, sovietų valdžia varžė katalikų bažnyčią kitomis priemonėmis. KGB nesiėmė aktyvių veiksmų palyginti su jo pirmtakais, nors toliau sekė vyskupą.

1958 m. vyskupas iškeliauo į amžinybę. Ir čia KGB nenorėjo paleisti kontrolės. Bet po visko pažymoje konstatuota, kad apeigose priešišku pasireiškimu neužfiksuota. Nelikus vyskupo, 1958 m. jo formuliario byla buvo užbaigta, bet numatyta ją saugoti kaip medžiagą, „turinčią istorinę vertę“¹³⁷, o K. Paltaroką palikti operatyvinėje įskaitoje.

Išvados

Sovietų valdžia varžė Lietuvos katalikų bažnyčios veiklą, taikydama įvairias represines priemones. Konkretūs veiksmai buvo nukreipti prieš konkrečius dvasininkus. Vienas tokių saugumo taikinių buvo Panevėžio (vėliau Vilniaus) vyskupas Kazimieras Paltarokas. Jau nuo 1944 m. NKGB (vėliau MGB) pradėjo sekti ir tyrinėti vyskupą, daryti jam įtaką, kad jis pradėtų dalyvauti sovietų valdžios vykdomoje politikoje. Jis dažnai kviestas į susitikimus su LSSR saugumo padalinio

¹³³ LSSR MVD 4 valdybos 4 skyriaus 1 poskyrio operatyvinio įgaliotinio lt. Rudavičiaus 1954 m. spalio mėn. pažyma apie medžiagą, paimtą iš Panevėžio vyskupijos kurijos kratos metu, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1297, l. 110; A. Streikus, Vyskupas Kazimieras Paltarokas sovietmečiu, *Sandora*, 1998, Nr. 3, p. 43.

¹³⁴ Agento „Gediminas“ 1953 m. lapkričio 13 d. pranešimas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1297, l. 114.

¹³⁵ LSSR vidaus reikalų ministro pavaduotojo plk. L. Martavičiaus 1953 m. spalio 23 d. raštas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, *ibid.*, l. 17; A. Streikus, Sovietų valdžios antibažnytinė politika (1953–1967), *Genocidas ir rezistencija*, t. 1, V. 1997, p. 129.

¹³⁶ *Ibid.*

¹³⁷ KGB prie LSSR MT 4 valdybos 3 skyriaus poskyrio viršininko pavaduotojo kpt. Domarko 1958 m. vasario 19 d. pasirašytas nutarimas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1297, l. 55.

vadovais, svarstyti svarbūs bažnyčiai klausimai. Į vyskupo tyrimą įtraukta slaptoji agentūra, turėjusi išsiaiškinti jo antisovietinę veiklą. Bet vyskupui gana sėkmingai pavykdavo identifikuoti agentus iš savos aplinkos. Kiti saugumo informacijos apie bažnyčios hierarchą šaltiniai buvo archyviniai spaudos leidiniai, tardymo protokolai ir kt. Visa ši selektyviai parinkta medžiaga leido formuoti kaltinimus vyskupui. Būtent, kad K. Paltarokas laikėsi antisovietinių pozicijų dar prieškarinio Lietuvoje ir nacių okupacijos metais. Po 1944 m. jis palaikė ryšius su ginkluotu pogrindžiu (nors dokumentuose užfiksuoti prieštaringi duomenys apie K. Paltaroko poziciją ginkluotos rezistencijos atžvilgiu), slėpė nuo valdžios represijų besislapstančius kunigus, pritarė slaptiems ryšiams su Vatikanu ir kt. Tokie kaltinimai skatino saugumą aktyviau veikti. Sovietų saugumui nepavyko vyskupo užverbuoti ir paversti jo paklusniu įrankiu, taip pat nepasisekė organizuoti vyskupo arešto.